

УДК 1.091

С 34

Андрій СИДОРАК

**ПРОБЛЕМА СТОЙЧНОГО РОЗУМІННЯ
“ЖИТТЯ ЗГІДНО З ПРИРОДОЮ”
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА АНТРОПОЛОГІЧНУ
ПРОБЛЕМАТИКУ ЄВАГРІЯ ПОНТІЙСЬКОГО**

Автор досліджує проблему стоїчного розуміння “життя згідно з природою”, з’ясовує процес розвитку цього поняття, показує його динамічність та багатогранність у контексті стоїчної філософії, розглядає певні відношення між стоїчною та християнською філософією, також аналізує вплив стоїчного поняття “життя згідно з природою” на антропологічну проблематику Євагрія Понтійського.

Ключові слова: *стоїцизм, чесноти, життя згідно з природою, християнська філософія, антропологія, Євагрії Понтійський.*

Постановка проблеми. Християнство, одне із найважливіших релігійних учень людської цивілізації, у своєму довгому існуванні суттєво впливало на розвиток філософської думки, так само як і воно зазнавало впливу з боку різноманітних філософських систем, що функціонували ще перед його виникненням. Головно, такі впливи можна спостерігати у творах тих чи тих християнських мислителів. Християнство прагнуло користуватися мовою того філософського середовища, в якому перебувало, запозичало багато ідей і навіть саму термінологію для того, щоб зробити своє вчення більш зрозумілим. Водночас філософсько-категоріальне надбання такого середовища неабияк збагачувало філософську думку самого християнства.

У цій перспективі виникає проблема дослідження різноманітних філософських впливів, зокрема античної філософії на

розвиток та збагачення філософського виміру самого християнського вчення. Оскільки ця тема має надто широкі межі, то ми зосередимось на вивченні впливу стоїчного поняття “життя згідно з природою” на антропологічну проблематику Єваґрія Понтійського, яка є типовим виявом філософсько-містичного виміру християнського світогляду.

Актуальність теми зумовлена тим, що дає змогу на конкретному прикладі побачити сам механізм здійснення такого впливу та уникнути наявної проблеми спрощення розуміння ролі філософських чи релігійних чинників у релігійно-філософських поглядах християнських мислителів. Процес спрощення виявляється у тому, що дослідник може применшувати роль або філософської, або релігійної складової, що зрештою призводить до викривленого розуміння філософсько-релігійного вчення конкретного релігійного мислителя. У такому разі представники філософського табору применшують роль власне релігійного чинника, тоді як представники релігійного табору не завжди надають відповідного значення філософській складовій вчення.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній літературі досліджень на зазначену тему не знайдено. Водночас варто виокремити низку джерел, які допомогли у дослідженні окремих складових нашої теми. Так, стосовно стоїчної філософії, то варто назвати праці М. Канто-Спербер [2], О.А. Столярова [12], І.М. Титаренко [13], А. Степанової [11]. Також, цікавими є енциклопедичні довідники під редакцією П. Кунцмана [5] і С. Аверинцева [14] та ін. Окремо виділимо дослідження Ж.М. Гюйо [3], оскільки тут разом із розкриттям стоїчного вчення була зроблена спроба аналізу у співвідношенні із християнством. Що стосується дослідження співвідношення **стоїчного** вчення та вчення Єваґрія Понтійського, то такої літератури не було знайдено. Проте зарубезжем є низка джерел, які стосуються вивчення стоїчних впливів на інші аспекти християнського філософського виміру [17], [18], [19], [20], [21].

З огляду на відсутність праць із дослідженням цієї теми, основний акцент у роботі зроблено на першоджерела. З одного боку, це зібрання творів Єваґрія Понтійського із досить вдалими та енциклопедично багатими коментарями О.І. Сидорова [4]. З іншого – це твори, власне, самих стоїків, де наголошувалося на

поглядах представників Ранньої Стої – Зенона, Клеанфа [15] та Хризипа [16], хоч також використовувались і твори римських стоїків [6], і особливо вдала стаття О.Ф. Лосева щодо пізніх стоїків. Цитування Марка Аврелія наводилось із українського перекладу його творів [8].

Метою дослідження є освоєння багатогранності самого стоїчного поняття “життя згідно з природою” та його вплив на вчення Євагрія Понтійського, а також вивчення на основі цього прикладу впливу категорій філософського виміру дохристиянського світу на формування релігійно-філософських світоглядних позицій християнських мислителів.

Саме поняття “життя згідно з природою” має, з одного боку, багато спільного із подібними поняттями інших філософських систем (як наприклад – життя згідно з Дао в даосизмі), а з іншого – здійснює різноманітні впливи на світогляд пізніших окремих мислителів та цілих філософських і релігійних систем. Зокрема, це використання поняття “життя згідно з природою” християнськими мислителями, вчення яких у багатьох аспектах зазнало впливу стоїчного світогляду. Власне, Євагрій Понтійський і є одним із таких мислителів.

Євагрій народився близько 345 року в невеликому місті Івора (розташоване на півночі сучасної Туреччини). З часом переїхав до Константинополя, де був висвячений Григорієм Назіанзином на диякона. Потім поїхав до Єгипту, де прийняв чернецтво. Перші два роки прожив на Нітрійській горі, а ще 14 років він мешкав аскетом у так званих келіях. Написав низку філософсько-містичних та аскетичних творів. Він був одним із впливових мислителів золоті доби патристики. Перебуваючи значну частину свого життя серед аскетів, він “на відміну від усіх інших Отців пустелі, вчення яких ґрунтувалось суто на Біблії та особистій практиці, поєднує власний духовний досвід із філософськими та богословськими спекуляціями” [1, 74]. На думку Г. Бунге, Євагрій здійснив синтез богослов'я та практичного чернецтва, І. Хаусхерр називає його організатором східно-християнського духовного вчення, яке перебувало під значним впливом Орігена і належить до того самого духовного напрямку, до якого належали Максим Ісповідник, Філофей Синайський, Григорій Синаїт [9, 52]. Про значний вплив творів Орігена

згадує і В.М. Лосський, який пише стосовно Євагрія “незважаючи на тісні зв’язки з трьома великими кападокійцями, особливо із св. Григорієм Богословом, якого Євагрій вважав своїм учителем, сформувався він, передусім, читаючи Орігена” [7, 76]. Відзначимо також, що у своєму аскетичному вченні та вченні про чесноти цей автор використовує стоїчну термінологію. Стосовно вчення Орігена, то від нього Євагрій запозичає частину ідей – щодо есхатології, космології, як і сам екзегетичний метод інтерпретації Святого Писання, хоч імені самого Орігена він не згадує.

Духовно-філософська атмосфера, в якій формувався світогляд Євагрія Понтійського, була насичена стоїчними ідеями. Вони тією чи тією мірою були сприйняті багатьма християнськими мислителями, які часто змінювали їх зміст в інших системах координат. Мав місце також інший тип засвоєння християнством ідей філософських систем назагал і стоїчних зокрема – вони частково, або повністю включались до філософсько-релігійного світогляду.

Про роль стоїцизму у культурно-філософському просторі християнських мислителів II – III століття свідчить О.А. Столяров, що “II і III століття були періодом суттєвого впливу Стої на християнську літературу, впливу, від якого не був вільний жоден великий християнський автор” [12, 331]. І хоча діяльність Євагрія припадає на четверте століття, епоха сильного стоїчного впливу ще утримувала досить міцні позиції у культурно-філософському середовищі формування його світогляду.

Також І. Титаренко відзначає добре знання отцями церкви текстів представників стоїчної філософії. Вона наводить головні причини цього феномену, які можна структурувати так: 1) подібність певних аспектів стоїчної етики та християнської моралі; 2) поширеність стоїчного вчення в пізньоантичний період; 3) можливість використання стоїчних аргументів у боротьбі з дуалізмом гностиків; 4) значна відповідність стоїчних ідей та норм християнському монотеїзму і раціоналістичному та оптимістичному настрою ранньохристиянської літератури [13, 256]. До цього переліку потрібно також додати подібність певних феноменів духовно-містичного життя християнських ченців і стоїчних мислителів, які у бажанні практичної реалізації своїх ідеалів не

могли оминати антропологічний вимір, що фактично ставав ареною боротьби за реалізацію чеснотливого життя.

Водночас із такою великою кількістю точок дотику між цими двома значними вченнями потрібно бути також свідомими щодо тих суттєвих відмінностей, які виключали повне їхнє еклектичне об'єднання. І хоч таких відмінностей є дуже велика кількість, варто зосередити увагу на одній, з найважливіших, найсильніших сил стоїчного вчення ідеться про розуміння чесноти. У цьому сенсі Ж.М. Гюйо вдало зауважив, що “у стоїків чеснота у самій собі знаходила принцип і кінцеву мету; вона диктувалась свідомістю, санкціонувалась нею. Християнство шукає принцип та ціль чесноти за межами останньої; чеснота диктується Богом, санкціонується ним” [3, 44 – 45].

Таке принципове розходження стосовно одного із центральних понять учення мало б також вести за собою інші відмінності, зокрема в антропологічному вимірі, який тісно пов'язаний із розумінням досконалості цих двох систем світогляду.

Не можна залишити поза увагою ще одну важливу відмінність, а саме – розуміння Бога. Ця відмінність тягне за собою зовсім інший тип відносин між людиною та Богом. Якщо у християнстві Бог є персоналізованим людинолюбцем, то в стоїчному світогляді він тотожним з природою, є божеством, розсіяним у всесвіті вогненним розумом. Це є причиною різного типу відносин між людиною та Богом у християнстві і стоїцизмі. Влучно зауважує А. Содомора стосовно світогляду Сенеки “...у Сенеки не знайдемо і натяку на ту взаємність почуття, що у християнстві єднає людину, творіння Бога, з самим Творцем” [10, 29].

Незважаючи на відмінність у багатьох аспектах між християнським та стоїчним ученням, є багато місць у творах Євагрія, де простежувався вплив поглядів стоїків на його світогляд. Одним із перших місць у творах, які часто наводять на думку про аналогію із представниками стоїчного філософування, є вживання словосполучення – “діяти згідно з природою”. У його творі “Слово про духовне діяння” читаємо “Розумна душа діє згідно з природою, коли бажальна частина її стремить до чесноти, гнівлива ж частина бореться за цю чесноту, а розумна частина звертається до споглядання сотворених речей” [4, 109].

Не лише розумна душа назагал має можливість діяти чи ні згідно з природою, але навіть і окрема частина душі також перебуває у певному відношенні до стану, який є співзвучний із природою, чи навпаки – суперечить їй. Як зазначає Євагрій, “За природою своєю гнівливій частині [душі] є властиве воювати з бісами... Навпаки, біси... змушують гнівливу частину проти природи воювати з людьми, щоб розум, затемнившись і відпавши від знання, став зрадником чеснот” [4, 100]. Коли ж людина не піддається спонуканню до протиприродного вживання сил душі, тоді вона, діючи згідно з природою, починає з усією чіткістю бачити шлях до мудрості. Як зазначає мислитель пустелі, – “розважливості доручено протистояти гніву бісів, воно змушує сили душі діяти у погодженні із природою і підготовляє шлях до мудрості” [4, 108].

Саме стоїчне розуміння життя згідно з природою тісно пов’язане із їхнім розумінням важливого поняття людського буття – кінцевої цілі. Вона, або *τέλος*, є “те, ради чого все здійснюється потрібним чином, а само воно не здійснюється ні ради чого іншого” [16, 2]. У цьому місці стоїцизм поділяє переконання, характерне для багатьох учень його епохи стосовно того, що кожний вчинок є спрямований, у принципі, у напрямку єдиної цілі, і при такому наставленні усе інше сприймається як просто засоби. Потрібно також зауважити, що саме розуміння поняття кінцевої цілі піддалось певній еволюції, яка була викликана потребою все кращого окреслення цього поняття задля розуміння його суті, яке не останньою мірою було спровоковано нападами різноманітних критиків стоїчного світогляду.

Одна із найперших згадок, яка стосується письмово зафіксованого стоїчного розуміння кінцевої цілі, приписується Зенону і є найбільш лаконічною. У ній під останньою розуміється “життя згідно з”, не вказуючи явно при тому – згідно з чим. Не зважаючи на таке, на перший погляд незакінчене визначення, при більш уважному дослідженні самого грецького терміну – ‘*Ὀμολογουμένως*’, стає цілком зрозумілою внутрішня суть ідеї, яку хотів передати Зенон. Як слушно зауважує О.А. Столяров, це поняття є ймовірним похідним від *ὁμοῦ λόγου*, і є певним неологізмом Зенона, який має на увазі підпорядкування своєї діяльності вимогам розумного первня, який притаманний людській істоті, оскільки останній співзвучний із законами космічного

розуму [15, 77]. Про важливе місце антропологічного виміру у сприйнятті ранніми стоїками сенсу кінцевої цілі свідчать слова Хризипа, які він наводить у першій книзі твору “Про цілі”, коли пише, що “життя згідно з чеснотою – це те ж саме, що і життя з правильним розумінням того, що відбувається природно, оскільки наша часткова природа є частиною природи цілого” [16, 3].

Цікавою є подальша доля висловлювання Зенона стосовно поняття “жити згідно з”. Як зауважує Стобей, Клеанф, послідовник та наступник Зенона, додав до виразу “жити згідно з” – вираз “з природою”, і в його інтерпретації кінцевий вираз звучав уже так: кінцева ціль – це життя згідно з природою (το ὁμολογουμένως τῆ φύσει ζῆν) [16, 5]. У подальшому Хризип, намагаючись пояснити це визначення, висловився так “жити з розумінням того, що відбувається природно” [16, 5].

Проте, не все є таким однозначним, адже є також відомий інший уривок, у якому Зенону приписується уже повна формула. Як зазначає Діоген Лаертій, “Зенон перший сказав у книзі “Про природу людини”, що кінцева ціль (τέλος) – життя згідно з природою, і це те ж саме, що жити згідно з чеснотами: адже природа сама веде нас до чесноти” [15, 77]. Отож, є два різних висловлювання, і на думку М. Канто-Спербер, вони обидва можуть справді належати Зенонові, який в одному випадку висловився по одному, а в іншому сам доповнив своє висловлювання [2, 605].

Щодо факту доповнення згаданого висловлювання Клеанфом, то виглядає правдоподібною ідея, що його доповнення до короткого Зенонового визначення має дещо інакші нюанси. На відміну від доповнення Зенона “згідно з природою”, яке радше мало на увазі під природою, власне, людську природу або її розумність, про що додатково може свідчити і сама назва твору – “Про людину”, у Клеанфа “з його космічною релігією, інтерпретація “природи” була інакшою: для нього “природа”, з якою потрібно бути у згоді, є природа назагал, природа усього всесвіту” [2, 605]. Ця ідея підтверджується також свідченням Діогена Лаертія, де він пише стосовно природи, у згідності з якою потрібно жити “Хризип тлумачить як загальну і як власне людську, а Клеанф визнає лише загальну природу, яку потрібно наслідувати, а ніяк не особисту” [15, 194].

Цікавим є той факт, що таке обмеження розуміння природи лише як загальної – у підході Клеанфа, у подальшому розвитку стоїцизму не отримало значної підтримки, про що можуть свідчити такі два моменти.

По-перше, М. Канто-Спербер, розглядаючи стоїчне вчення у перспективі динамічного розвитку в історично-філософській перспективі, зазначає, що Хризип, який у часовій перспективі був ще далі від Зенона та Клеанфа, “у зародку б знищив видуману суперечку між своїми учителями, сказавши просто, що природа, у згідності з якою потрібно жити, є одночасно і природа цілого, і особлива природа людини, оскільки в кінцевому підсумку природа великої розумної істоти, “цілого” та ж, що і природа живої частини цього цілого, яка несе у собі “іскру” світового розуму” [2, 606].

По-друге, відомі слова Марка Аврелія, який жив набагато пізніше за Зенона, Клеанфа та Хризипа: “Не озирайся на чужу керівну частку, а дивися просто на те, до чого тебе провадить природа: Цілого – через усе, що тобі припадає; твоя власна – через усе, що мусиш сам чинити” [8, 88].

Це спостереження дуже важливе у дослідженні історії будь-якого поняття у контексті історії філософії, оскільки своєрідна догматизація якогось одного боку в розумінні того чи того ключового поняття конкретної філософської школи водночас із позитивним моментом – виокремлення найважливіших семантичних значень – містить у собі певний негативний ефект, викликаний таким процесом спрощення. При цьому залишається поза увагою динаміка розвитку поняття та залежності його від різноманітних детермінантів культурно-історичного та філософського характеру. Ми вже спостерегли різноманітні акценти того самого поняття навіть у представників Ранньої Стої. Така постійна динамічна зміна акцентів стоїчного життя була підкреслена О.Ф. Лосевим, який у дослідженні суттєвих рис, характерних для стоїків пізнішого періоду – Сенеки, Епіктета та Марка Аврелія, – зауважив, що у цей пізній період розвитку стоїцизму “людська особистість губила не лише ту горду велич, з якою вона виступала в період класики, коли вічність, краса та постійність небосхилу були ідеалом також і для внутрішнього життя людської особистості; але вона губила і ту... велику силу внутрішньої моралі, коли внутрішнє

життя людини оголошувалось найвищим та максимально достойним твором мистецтва” [6, 365].

Дослідження динаміки розвитку стоїчного вчення виходить за рамки цієї статті, проте завжди потрібно бути свідомим її присутності при вивченні ключових понять стоїцизму. У перспективі нашого дослідження важливо розуміти факт розвитку та постійної присутності феномену багатогранності поняття “життя згідно з природою”. Так, у Стобея зауважуємо ідею рівнозначності понять “життя згідно з природою”, “життя згідно з чеснотою”, “благе життя”, “морально-прекрасне”, “чеснота та причастя чесноти” [16, 7]. Цей спосіб думок дає нам правильну перспективу для розуміння стоїчного феномену “життя з природою”, направляючи хід думок дослідника на багатостороннє дослідження цього феномену.

Певний раціоналістичний вимір цього феномену засвідчує низка тлумачень із стоїчних першоджерел. Так, Стобей, наводячи слова Зенона про те, що він сказав стосовно кінцевої цілі, яка полягає “у житті згідно з”, додає також, що “це значить те ж саме, що жити згідно з єдиним розумом і в згідності з ним, оскільки ті, що живуть в неузгодженості з розумом, нещасні” [15, 179]. Також слова Ціцерона про те, що “вище благо – це життя із знанням того, що відбувається природно, коли вибирається те, що згідне з природою, і відкидається те, що їй протистоїть – і це те ж саме, що жити згідно з природою” [16, 7], свідчать про активну позицію раціонального чинника у справі узгодженого життя з природою.

Роль чеснотливого життя є також у тісному взаємозв’язку із життям згідно з природою, тому що жити згідно з природою “є те ж саме, що життя згідно з чеснотою: адже природа сама веде нас до чесноти” [15, 179]. А саме життя згідно з чеснотою – “це те ж саме, що життя з правильним розумінням того, що відбувається природно” [16, 3].

Незважаючи на часте ототожнення життя згідно з чеснотою із життям згідно із природою, на думку Хризипа, “жодна чеснота сама по собі не є об’єктом вибору і жодна вада сама по собі не є об’єктом ухиляння, але всі вони повинні співвідноситись із вибраною ціллю (σκολός)”. [16, 12]. Що стосується поняття цілі, то у цьому випадку стоїки вживають слово σκολός, яке має трохи інакше значення, ніж поняття цілі, яке означене словом τέλος. Отож, між ціллю-σκολός та ціллю-

τέλος різниця. Пояснення їхніх відмінностей ми можемо віднайти у свідченнях Стобея стосовно розуміння стоїками цілі. Так, згідно з його свідченнями, стоїки вважали кінцевою ціллю людського буття – щастя, яке є “не що інше як щасливе життя”, додаючи при тому, що “щастя це [об’єктивний] предмет прагнення (σκολός), а кінцева (моральна) ціль індивіда (τέλος) – це досягнення щастя, і це є те саме, що бути щасливим” [16, 7].

Це місце викликає певні труднощі у розумінні, про що згадує і О.А. Столяров, даючи при тому своє ймовірніше пояснення його, де під σκολός розуміє “конкретну та матеріально визначену ціль деяких дій або класу дій”, при чому кінцева моральна ціль суб’єкта дії полягає у тому, щоб “зберігати правильний масштаб постановки цілі та прагнення до неї” [15, 194]. Ще більшу ясність у цьому питанні ми бачимо у М. Канто-Спербер, яка відмічає цю ситуацію як парадоксальну, адже “те, чого бажає і до чого стремить той, хто чинить дію, не є, проте, ціллю (мішенню лучника, σκοπος/σκολός) його дії; те, чого він прагне, його телос – це досконалість самої діяльності, яка спрямована на досягнення поставленої цілі, навіть якщо досягнути її не дано” [2, 613]. Можна також додати, що σκολός – це своєрідний статичний об’єкт, при чому як телос – несе у собі як певний динамічний вимір, так і антропологічну перспективу; це водночас процес досягнення і тривання у досягнутій цілі.

Своєрідний пантеїзм стоїків, де усе є тілом, призводить до стирання межі між Богом та творінням, що у свою чергу має прямий стосунок до переживання “життя згідно з природою”. Як вдало зазначає А. Степанова, “немає дуалізму між світовою душею та тілом, між богом та матеріальним світом, Зевс поглинає цей світ, ніби розчиняючи у собі” [11, 200]. Саме тому, читаючи свідчення Климента Олександрійського стосовно того, що думав про Бога стоїчний філософ Клеанф із Аса, читач мимоволі починає проводити паралелі між розумінням “життя згідного з природою” та знанням суті блага:

Ти запитуєш мене, що таке благо? Так слухай:
 Впорядковане, справедливе, святе, благочестиве,
 Самовласне, корисне, прекрасне, потрібне,
 Суворе, вимогливе, завжди несуче користь,
 Безстрашне, безжурне, вигідне, безболісне,
 Корисне, присмне, непохитне, люб’язне,

Шановане, узгоджене,
Славне, скромне, турботливе, незлобиве, міцне,
Безперестанне, досконале, завжди існуюче [15, 195].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна сказати, що розуміння феномену “життя згідно з природою” у системі координат стоїцизму завжди мало динамічний характер. Воно під впливом різноманітних філософсько-культурологічних детермінант постійно змінювало свої відтінки, хоч залишалось вірним своїй вірі в існування розумного начала у світі. Власне, віра у те, що “все є тілом”, лежить в основі стирання межі між особистим розумним началом та світовим. Переконавання у наявності цього начала в середині людини, дає поштовх до розвитку ідеї співвідношення як душі назагал, так і окремих її частин до ідеального “природного стану”, який тісно пов’язаний із чеснотами та поняттям кінцевої цілі.

Євагрій, стоячи на зовсім іншій світоглядній основі, не міг еkleктично повністю поєднати стоїцизм із християнством. Проте, у його антропологічному вченні явно простежувалися ідеї стоїчного характеру, які базувалися на вірі в існування “природного стану” як душі назагал, так і окремих її частин. Великою мірою така позиція детермінована значним впливом стоїчної філософії на усю філософсько-культурологічну атмосферу, в якій формувався його світогляд, як також спостереженнями за психофізіологічним виміром людської особистості, де мають місце певні константи, однакові для кожної людини, незалежно від її філософсько-світоглядних засад.

Наша стаття відкрила лише якусь невелику частину загальної картини впливу античних мислителів назагал і стоїків зокрема, на антропологічну проблематику Євагрія Понтійського. Фактично була зроблена спроба побачити стоїчне коріння лише одного поняття. Значна частина залишилась поза нашим дослідженням, хоч і заслуговує не меншої, а навіть більшої уваги. У цьому сенсі перспективним є дослідження впливу на світогляд Євагрія таких стоїчних понять, як апатія та ведучої частини душі. Також потребує вивчення стоїчних впливів на вчення Євагрія Понтійського про пристрасті та чесноти. У більш загальній перспективі варто звернути пильнішу увагу на проблему адаптації християнськими мислителями античної культури назагал та

вивчення різноманітних шляхів інкорпорації її елементів задля збагачення і навіть трансформації християнського вчення.

Література

1. Горішня М. Біблійна екзегеза Євагрія Понтійського // Наукові записки Українського Католицького Університету. Число 1. Серія : Богослов'я. Випуск 1. – Л. : Видавництво Українського Католицького Університету, 2009. – С. 73 – 94.
2. Греческая философия / Под редакцией Моники Канто-Спербер в сотрудничестве с Джонатамом Барнзом, Люком Бриссоном, Жаком Брюнсвигом, Грегори Властосом / перевод с французского В.П. Гайдамака (Часть пятая), П.Б. Михайлова (Часть шестая — совместно с В.П. Гайдамака), Л.П. Горбуновой (Часть седьмая; Часть восьмая; Приложение). Примечания В.П. Гайдамака. – М. : “Треколатинский кабинет”® Шичалина, 2008, том II. – С. 497 – 978.
3. Гюйо Ж.М. Стоицизм и христианство : Эпиктет, Марк Аврелий и Паскаль. Пер. с фр. – Изд. 2-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 112 с. (Из наследия мировой философской мысли: философия античности).
4. Євагрій Понтийський. Слово о духовном делании, или монах // Творения аввы Євагрия. Аскетические и богословские трактаты. Перевод, вступительная статья и комментарии А.И. Сидорова. – М. : Мартис, 1994. – С. 94 – 112.
5. Кунцман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф. // Філософія : dtv-Atlas : пер. з 10-го нім. вид. / худож. Аксель Вайс; наук. ред. пер. В.П. Розумний. – К. : Знання-Прес, 2002. – 270 с. : іл.
6. Лосев А.Ф. Поздние стоики // Римские стоики. Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий / вступ. ст., сост., подгот. текста В.В. Саова. – М. : Республика, 1995. – 463 с. – (Б-ка этической мысли).
7. Лосский В.Н. “Видение Бога” в аскетической литературе // Боговидение. – Мн. : Белорусский Экзархат, 2007. – С. 75 – 88.
8. Марк Аврелій. Наодинці із собою. Роздуми / переклад з грецької Ростислава Паранька. – Л. : Літопис, 2007. – 212 с.
9. Сидоров А.И. Євагрій Понтийський : жизнь, литературная деятельность и место в истории христианского богословия // Творения аввы Євагрия. Аскетические и богословские трактаты. Перевод, вступительная статья и комментарии А.И. Сидорова. – М. : Мартис, 1994. – С. 5 – 75.
10. Содомора А. На дорозі до самого себе // Сенека Л. Моральні листи до Луцилія / пер. з латин. А. Содомори. – К. : Основи, 1999. – С. 3 – 35.

11. Степанова А. Философия Древней Стои. – СПб. : Алетея, КН, 1995. – 271 с.
12. Столяров А.А. Стоя и стоицизм. – М. : АО “Ками групп”, 1995. – 448 с.
13. Титаренко И.Н. Философия Луция Аннея Сенеки и ее связь с учением Ранней Стои. – Ростов н/Д. : Изд-во СКНЦ ВШ, 2002. – 272 с.
14. Философский энциклопедический словарь // редкол. : С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
15. Фрагменты ранних стоиков. Том I : Зенон и его ученики / перевод и комментарии Столярова. – М. : “Греко-латинский кабинет” ® Шичалина, 1998. – 229 с.
16. Фрагменты ранних стоиков. Том III часть 1 : Хрисипп из Сол. Этические фрагменты / перевод и комментарии Столярова. – М. : “Греко-латинский кабинет”® Шичалина, 2007. – 299 с.
17. Panayiotis Tzamalikos. Origen and the Stoic View of Time // Journal of the History of Ideas. Vol. 52, No. 4 (Oct.-Dec., 1991), P. 535 – 561.
18. Richard Sorabji. Stoic First Movements in Christianity // Stoicism. Traditions and Transformations. – Cambridge University Press. – P. 95 – 107.
19. Robertson David G., Stoic and Aristotelian Notions of substance in Basil of Caesarea // Vigiliae Christianae, Vol. 52, No. 4 (Nov. 1998). – P. 393 – 417.
20. Sellars J. Augustine and the Stoic Tradition. – [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://www.academia.edu/1230620/Augustine_and_the_Stoic_Tradition.
21. Troels Engberg-Pedersen. Stoicism in the Apostle Paul : A Philosophical Reading // Stoicism. Traditions and Transformations. – Cambridge University Press. – P. 52 – 75.

Сидорак Андрей. Проблема стоического понимания “жизни согласно с природой” и его влияние на антропологическую проблематику Євагрия Понтийского. Автор исследует проблему стоического понимания “жизни согласно с природой”, выясняет процесс развития этого понятия, показывает его динамичность и многогранность в контексте стоического понятия, анализирует влияние стоического понятия “жизни согласно с природой” на антропологическую проблематику Євагрия Понтийского.

Ключевые слова: стоицизм, добродетели, жизнь согласно с природой, христианская философия, антропология, Євагрий Понтийский.

Sydorak Andriy. Stoic understanding of the problem “life according to nature” and its impact on the anthropological perspective of Evagrius Ponticus. In this article the author made an attempt to investigate a problem of stoical understanding of concept “life according to nature”. Development of this concept was investigated; its dynamic and versatility in a context of stoical philosophy was shown. The author considered certain relations between stoical and Christian philosophy. The influence of the stoical concept “life according to nature” from the anthropological perspective of Evagrius Ponticus was studied.

Keywords: stoicism, virtues, Christianity, “life according to nature”, anthropology, Evagrius Ponticus.